

TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Andijon davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya kafedrası p.f.f.d., dots., N.Bozorboyeva

Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi

1-bosqich magistrantlari:

Tojixo'jayeva Jamilaxon Dilshodbek qizi

Isroilov Akromjon Ikromjon o'g'li

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tolerantlikni shakllantirishning nazariy asoslari har tomonlama o'rganiladi. Tadqiqotda tolerantlik tushunchasining tarixiy evolyutsiyasi, falsafiy, psixologik, pedagogik, sotsiologik va madaniy jihatlarini tahlil qilinadi. Maqolada tolerantlikning individual va ijtimoiy rivojlanishdagi ahamiyati, shuningdek, uning pedagogik jarayonlarda qo'llanilishining nazariy modellari yoritiladi.

Muallif tomonidan turli ilmiy maktablar va olimlarning tolerantlikka bo'lgan yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi, ularning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati ko'rsatiladi. Xulosa qilib, tolerantlikni shakllantirishda integratsiyalashgan nazariy yondashuvning zarurati asoslanadi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, nazariya, falsafiy asoslar, psixologik mexanizmlar, pedagogik modellar, madaniyatlararo muloqot, ko'p madaniyatli ta'lim.

АННОТАЦИЯ. В данной статье всесторонне исследуются теоретические основы формирования толерантности. В исследовании анализируется историческая эволюция концепции толерантности, её философские, психологические, педагогические, социологические и культурные аспекты. В статье освещается значение толерантности в индивидуальном и социальном развитии, а также теоретические модели её применения в педагогических процессах.

Автором проводится сравнительный анализ подходов различных научных школ и учёных к толерантности, показана их значимость в современной системе образования. В заключение обосновывается необходимость интегрированного теоретического подхода в формировании толерантности.

Ключевые слова: толерантность, теория, философские основы, психологические механизмы, педагогические модели, межкультурная коммуникация, многокультурное образование.

ABSTRACT. This article comprehensively examines the theoretical foundations of tolerance formation. The study analyzes the historical evolution of the concept of tolerance, its philosophical, psychological, pedagogical, sociological, and cultural aspects. The article highlights the importance of tolerance in individual and social development, as well as theoretical models of its application in pedagogical processes.

The author provides a comparative analysis of the approaches of various scientific schools and scholars to tolerance, showing their significance in the modern education system. In conclusion, the necessity of an integrated theoretical approach to the formation of tolerance is substantiated.

Keywords: tolerance, theory, philosophical foundations, psychological mechanisms, pedagogical models, intercultural communication, multicultural education.

KIRISH. Zamonaviy jamiyat ko'p millatli va ko'p madaniyatli muhitda yashaydigan fuqarolardan o'zaro hurmat, bag'rikenglik va tolerantlik ko'rsatishni talab etadi. Ko'p millatli hududlarda tolerantlikni shakllantirish ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki turli xalqlar vakillari bir joyda yashash, o'qish va ishlash jarayonida doimiy muloqotda bo'ladilar.

Tolerantlik - bu boshqa odamlarning qarashlari, e'tiqodlari, millati, dini va madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo'lish, ularning farqliligini tan olish va

qabul qilish qobiliyatidir. Ko'p millatli hududlarda tolerantlik ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va hamkorlikning asosini tashkil etadi. bilan birga turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar va dunyoqarashlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar muammolari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bunday sharoitda tolerantlik nafaqat insoniy fazilat, balki jamiyat barqarorligi va tinchlikparvar rivojlanishining asosiy sharti sifatida e'tirof etilmoqda.

Tolerantlik tushunchasi tarixan turli davrlar va madaniyatlarda o'ziga xos talqinlarni olgan bo'lsa-da, uning asosiy mohiyati boshqalarning farqlarini hurmat qilish, ular bilan konstruktiv muloqot qilish qobiliyatidir.

Tolerantlikni shakllantirishning nazariy asoslarini o'rganish dolzarb pedagogik masala hisoblanadi, chunki ta'lim tizimi yoshlarni ko'p madaniyatli jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashda asosiy vazifani bajaradi. Nazariy asoslarni chuqur o'rganmasdan, tolerantlikni shakllantirishning samarali metodologiyasini ishlab chiqish mumkin emas. Shu sababli, ushbu maqolaning maqsadi tolerantlik tushunchasining kompleks nazariy tahliini amalga oshirish, uning turli ilmiy sohalaridagi talqinlarini o'rganish va pedagogik amaliyotga qo'llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAXLILI. Tolerantlik g'oyasi qadimgi davrlardan boshlab insoniyat tafakkurida mavjud bo'lgan. Qadimgi yunon falsafasida Platon va Aristotel o'z asarlarida bag'rikenglik va o'zaro hurmat g'oyalarini ilgari surganlar. Biroq, tolerantlikning zamonaviy tushunchasi ayniqsa XVI-XVII asrlardagi diniy urushlar va konfliktlar davrida shakllana boshladi. Buyuk fransuz yozuvchisi va faylasufi Voltaire o'zining "Bag'rikenglik haqida" risolasida diniy bag'rikenglikni himoya qilgan.

XVIII asrda tolerantlik g'oyasi Kanti, Lokk, Russo kabi ma'rifatparvar faylasuflar tomonidan rivojlantirildi. Immanuil Kant inson qadr-qimmatining mutlaq ekanligini ta'kidlab, har bir inson o'z fikr va e'tiqodlariga ega bo'lish

huquqini himoya qildi. Uning "Tinchlik qonuni" asarida millatlararo tinchlik va o'zaro hurmat g'oyalari yoritilgan.

XX asrda tolerantlik tushunchasi yanada kengayib, nafaqat diniy, balki etnik, madaniy, siyosiy va ijtimoiy jihatlarini ham qamrab oldi. YuNESKOning 1995-yildagi "Tolerantlik tamoyillari to'g'risida"gi deklaratsiyasida tolerantlik quyidagicha ta'riflandi: "Tolerantlik – bu boshqalarning o'zlarining farqli bo'lish huquqini hurmat qilish, dunyoning barcha xilma-xilligini qabul qilish, insoniyatning individual xususiyatlarini, madaniy farqlarni va ifoda usullarini tan olishdir."

Falsafiy nuqtai nazardan tolerantlikning bir qancha asosiy tamoyillari mavjud:

Harakat erkinligi tamoyili – har bir inson o'z fikri, e'tiqodi va xatti-harakatlarini tanlashda erkin, ammo bu erkinlik boshqalarning huquqlarini cheklamasligi kerak.

Pluralizm tamoyili – jamiyatda turli qarashlar, e'tiqodlar va hayot tarzlarining mavjudligini tan olish va ularning teng huquqliligini qabul qilish.

Dialog tamoyili – turli guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar zo'ravonlik emas, balki muloqot va muhokama yo'li bilan hal qilinishi kerak.

Inson qadr-qimmatini tamoyili – har bir insonning qadr-qimmatini hurmat qilish, uning huquq va erkinliklarini himoya qilish.

Tolerantlikning psixologik mexanizmlari va shaxsiy rivojlangandagi o'rni

Psixologiya fanida tolerantlik individual va guruh darajasida o'rganiladi. Amerikalik psixolog Gordon Allport 1954-yilda nashr etilgan "Xurofotning tabiati" kitobida tolerantlik va bag'rikenglik psixologiyasining asoslarini yoritgan. Uning ta'kidlashicha, xurofot va intolerantsiya individual psixologik xususiyatlar, shuningdek, ijtimoiy o'rganish natijasida shakllanadi.

Tolerantlikning psixologik mexanizmlarini quyidagicha guruhlash mumkin:
Kognitiv mexanizmlar.

Stereotiplarni tan olish va ularga qarshi kurashish – stereotiplik insonning dunyoni soddalashtirilgan sxemalar orqali idrok etishi hisoblanadi. Tolerant shaxs stereotiplarni tan oladi va ularni chetlab o'tishga harakat qiladi.

Empatiya qobiliyati – boshqa odamlarning his-tuyg'ularini, ehtiyojlarini va muammolarini tushunish va ularda qatnashish qobiliyati.

Kognitiv moslashuvchanlik – yangi ma'lumot va tajribalarga ochiqlik, o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqishga tayyorlik.

Affektiv mexanizmlar:

His-tuyg'ularni boshqarish – salbiy his-tuyg'ularni (g'azab, nafrat, hasad) konstruktiv tarzda ifodalash.

Stressga chidamlilik – noaniqlik va ziddiyatli vaziyatlarda psixologik barqarorlikni saqlash.

Ijobiylik va optimizm – boshqa odamlar va vaziyatlarga nisbatan ijobiylikni saqlash.

Motivatsion mexanizmlar:

O'zini rivojlantirishga intilish – yangi bilim va tajribalarni egallash istagi.

Ijtimoiy mas'uliyat hissi – jamiyat va uning a'zolari oldidagi javobgarlik tuyg'usi.

Insonparvarlik – insoniyatning umumiy qadriyatlarini qadrlash.

Tolerantlik shaxsning umumiy psixologik salomatligi bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tolerant shaxslar kamroq stressga uchraydi, o'zini yaxshi his qiladi va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatliroq bo'ladi.

Tolerantlikni shakllantirishning pedagogik jihatlari va ko'p madaniyatli ta'lim modellari

Pedagogika fanida tolerantlikni shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ko'p madaniyatli ta'limning turli nazariy modellari mavjud bo'lib, ularning har biri tolerantlikni shakllantirishga o'ziga xos yondashuvni taklif etadi.

Assimilatsiya modeli - Bu modelda asosiy e'tibor ko'pchilik madaniyatining qadriyatlariga moslashtirishga qaratiladi. Kamchiligi: ozchilik madaniyatlari e'tibordan chetda qoladi, madaniy xilma-xillik yo'qoladi.

Pluralizm modeli - Ushbu model turli madaniyatlar teng huquqli va teng qimmatli ekanligini tan oladi. O'quv dasturlari turli madaniyatlarning yutuqlarini aks ettiradi. Biroq, ba'zan turli guruhlar o'rtasida izolyatsiya kuchayishi mumkin.

Integratsiya modeli - Zamonaviy pedagogikada eng ko'p qo'llaniladigan model bo'lib, u assimilatsiya va pluralizmning ijobiy tomonlarini birlashtiradi. Bu modelda:

- Har bir o'quvchi o'z madaniy o'ziga xosligini saqlaydi;
- Boshqa madaniyatlarni o'rganish va hurmat qilish rag'batlantiriladi;
- Turli madaniyatlar vakillari o'rtasida hamkorlik rivojlantiriladi.

Kritik pedagogika modeli - Paulo Freire tomonidan ishlab chiqilgan bu modelda tolerantlik nafaqat boshqalarni qabul qilish, balki ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurashish bilan bog'liq. O'quvchilar ijtimoiy adolatsizlik muammolarini tan olishga va ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga o'rgatiladi.

Tolerantlikni shakllantirishning pedagogik tamoyillari:

Individual yondashuv – har bir o'quvchining madaniy, etnik va diniy o'ziga xosligini hisobga olish.

Dialog va muloqot – turli guruhlar vakillari o'rtasida konstruktiv suhbatlarni tashkil etish.

Faol ta'lim metodlari – loyihali ta'lim, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar.

Muhitni yaratish – hamma uchun qulay psixologik muhitni shakllantirish.

Nazorat va baholash – tolerantlik darajasini baholashning aniq mezonlari.

Tolerantlikning sosiologik va madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyati.

Sotsiologik nuqtai nazardan tolerantlik ijtimoiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. Turli etnik, diniy va madaniy guruhlar o'rtasidagi nizolar ko'pincha tolerantlikning etishmasligi natijasida yuzaga keladi.

XULOSA. Tolerantlikni shakllantirishning nazariy asoslari ko'p qirrali va murakkab tizimni tashkil etadi. U falsafiy, psixologik, pedagogik, sotsiologik va madaniy jihatlarni o'z ichiga oladi. Tolerantlik nafaqat individual fazilat, balki jamiyat barqarorligi va rivojlanishining muhim shartidir.

- Tolerantlik tushunchasi tarixan rivojlanib, bugungi kunda u nafaqat diniy, balki etnik, madaniy, ijtimoiy va boshqa jihatlarni ham qamrab oladi.

- Tolerantlikning psixologik mexanizmlari kognitiv, affektiv va motivatsion komponentlarni o'z ichiga oladi.

- Madaniyatlararo muloqot nazariyalari turli madaniyatlar vakillari o'rtasidagi samarali muloqotning tamoyillarini belgilaydi.

Zamonaviy tendensiyalar raqamli tolerantlik, inklyuziv ta'lim va madaniyatlararo ta'limni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Ahamdjanova A.R. Tolerantlik psixologik muammo sifatida. Respublika ilmiy amaliy konferensiyasi. T. 2012
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Qodirova J. Yoshlar ijtimoiy faolligi va tolerantlikni yuksaltirishning ijtimoiy – falsafiy masalalari. – T.: “Falsafa va huquq instituti nashriyoti”. 2006.
5. Абдуллаев А. *Толерантлик: назарий ва амалий асослар*. Тошкент: Фан. 2022.
6. Асмолов А.Г. Толерантность: от утопии к реальности. М.: Смысл, 2011.
7. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность: введение в проблему. М.: МПСИ, 2011.
8. Павловская Е.В. *Толерантность как основа межкультурной коммуникации*. Санкт-Петербург: Лань. 2020.